

UOT 94(479.24)

ŞİMALİ AZƏRBAYCANIN ŞƏKİ BÖLGƏSİNDƏ İPƏKÇİLİK SƏNAYE
SAHƏSİNDƏ KAPİTALİST MÜNASİBƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASI
HAQQINDA

©2023

ANAR MƏMMƏDOV*

*Sumqayıt Dövlət Universiteti

ORCID: 0009-0002-9513-7706; e-mail: 1983anarmemmedov@gmail.com

<https://doi.org/10.59849/2523-4765.2023.2.97>

Xülasə: Şimali Azərbaycan bölgələrində XIX əsrdən başlayaraq ipəkçilikdə kapitalist münasibətlərinin yaranması, sahənin fabrik-zavod sənayesi mərhələsinə keçməsi ilə bağlı məqamların araşdırılmasının mühüm elmi əhəmiyyəti var. Mövzu ilə bağlı tədqiq olunan materiallar göstərir ki, Şimali Azərbaycan qəzaları arasında kapitalist sənayesinin formalaşması prosesinin daha tez başladığı və başa çatdığı istehsal sahələrindən biri ipəkçilik, ərazi isə Şəki bölgəsi olmuşdur. Şəkidə, ümumiyyətlə digər qəzalarda da ipəkçilik fabriklərində mövcud iş şəraitinə aid bəzi məqamların nəzərdən keçirilməsi bölgədə bu dövrdə kapitalist sənayesinin formalaşmasından irəli gələn sosial-iqtisadi nəticələrdən bəhs etməyə imkan verir. Tədqiqatımız göstərdi ki, Şəki bölgəsində ipəkçilik sənayesinin formalaşması prosesi bir sıra məqamlar baxımından nəinki bölgəni, habelə ölkə üzrə müvafiq göstəriciləri qabaqlamışdır.

Açar sözlər: Şimali Azərbaycan, Şəki, region, ipəkçilik, kapitalist, sənaye, fabrik

©2023

ANAR MAMMADOV*

*Sumgait State University

ORCID: 0009-0002-9513-7706; e-mail: 1983anarmemmedov@gmail.com

THE ROLE OF SERICULTURE IN THE FORMATION OF CAPITALIST
RELATIONS IN THE SHEKI REGION AFTER THE RUSSIAN CONQUEST

Abstract: Of great scientific importance is the consideration of the moments associated with the emergence of capitalist relations in sericulture, the transition of the industry to the stage of a factory industry, starting from the 19th century in the regions of Northern Azerbaijan. The studied materials on this topic show that one of the production regions where the process of formation of the capitalist industry began and ended earlier among the regions of Northern Azerbaijan was sericulture, and the region was Sheki. A review of some points regarding the prevailing working conditions in the silk factories in Sheki allows us to talk about the socio-economic consequences of the formation of capitalist industry in the region during this period. Our study showed that the process of formation of the silk industry in Sheki was

ahead of not only the region, but also the corresponding indicators for the region in a number of industries.

Keywords: Northern Azerbaijan, Sheki, region, sericulture, capitalist, industry, factory

РОЛЬ ШЕЛКОВОДСТВА В СТАНОВЛЕНИИ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ШЕКИНСКОМ РЕГИОНЕ ПОСЛЕ РОССИЙСКОГО ЗАВОЕВАНИЯ

©2023

АНАР МАМЕДОВ*

*Сумгаитский Государственный Университет
ORCID:0009-0002-9513-7706;e-mail: 1983anarmemmedov@gmail.com

Резюме: Большое научное значение имеет рассмотрение моментов, связанных с возникновением капиталистических отношений в шелководстве, переходом отрасли в стадию фабрично-заводской промышленности, начиная с XIX века в районах Северного Азербайджана. Изученные материалы по данной теме показывают, что одним из производственных регионов, где процесс формирования капиталистической промышленности начался и завершился раньше среди регионов Северного Азербайджана, было шелководство, а регионом был Шеки. Обзор некоторых моментов, касающихся сложившихся условий труда на шелковых фабриках в Шеки позволяет говорить о социально-экономических последствиях формирования капиталистической промышленности в регионе в этот период. Наше исследование показало, что процесс становления шелковой промышленности Шеки опережал не только регион, но и соответствующие показатели для края по ряду отраслей.

Ключевые слова: Северный Азербайджан, Шеки, регион, шелководство, капиталист, промышленность, фабрика

Giriş

İpəkçilik ta qədimdən Azərbaycanda gəlirli fəaliyyət sahələrindən biri olmuşdur. Tarixi ipək yolu üzərində yerləşən Azərbaycanda istehsal edilən müxtəlif növ ipək parçaların həm istehsalı, həm də məhsulların yerli və xarici tacirlər tərəfindən alınib ən çox Avropa ölkələrinə aparılması ipəyimizin də, ərazimizin də şöhrətlənməsində az rol oynamamışdır.

Bu yazıda ipəkçilik istehsal sahəsinin formalaşması, onun keçdiyi tarixi inkişaf yolunda bir-birinin əvəz edən mərhələləri göstərmək, onların nəticələrini söyləmək, müəyyən qədər olsa da belə, təkrarlamaq niyyətindən uzaq olaraq, qarşımıza yalnız Azərbaycan bölgələrində XIX əsrdən başlayaraq yeni, iqtisadi baxımdan daha mütərəqqi kapitalist münasibətlərinin yaranması, tədricən sahənin

fabrik-zavod sənayesi mərhələsinə keçməsi ilə bağlı məqamların araşdırılmasını məqsəd qoymuşuq.

Bu baxımdan bəhs edilən dövrdə Şimali Azərbaycan bölgələrindən bir qədər fərqli vəziyyətdə olan, hələ orta əsrlərdə müxtəlif sənətkarlıq sahələrinin formalaşmış təkmilləşməsi ilə seçilən Şəki bölgəsi ilə bağlı məqamların araşdırılması xüsusi olaraq diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

“Şəki bölgəsi ipəkçilik istehsalının zəngin ənənələri və iqtisadi nəticələrinin daha təsirli olması ilə fərqlənmişdir”.¹ Lakin bölgənin təbii-xammal ehtiyatlarının zənginliyi, ayrı-ayrı istehsal sahələrində əvvəlki təcrübə və ənənələrin olması digər sahələrdə də nəzərdən keçirilib təhlil edilməli məqamların mövcudluğunu söyləməyə imkan verir.

Hələ XIX əsrin ortalarında Rusiya imperiyası Cənubi Qafqazdakı müstəmləkə idarə orqanlarının hazırladığı hesabatların, çap edilmiş digər statistik rəqəmlərin verildiyi nəşrlərin nəzərdən keçirilməsi bu fikirlərimizi bir daha təsdiq edir.²

“Qafqaz” qəzetinin 1848-ci il 24 sayında çap edilmiş bir yazıda bildirilirdi ki, “Şəkiddə bəhs edilən dövrdə 14 peşə üzrə 545 usta, 893 muzzdlu işçi fəaliyyət göstərmişdir”.³

Onu da qeyd edək ki, 14 fəaliyyət sahəsinin əksəriyyəti üzrə istehsal olunan məhsulların bir hissəsi, eyni zamanda digər bölgələrdə də istehsal olunaraq, əsasən daxili istehlak tələbatının təmin olunmasına yönəlmişdi.

Bu baxımdan yeganə istisna qəbul edilən sahə ipəkçilik olmuşdur. Doğrudur, indiyədək Azərbaycan sovet və Vətən tarixşünaslığında bir qrup tədqiqatçıların yazılarında ümumilikdə Şimali Azərbaycanda XIX əsrdə kənd təsərrüfatında, qismən də qəza mərkəzləri olan şəhərlərdə kapitalist münasibətlərinin, eləcə də istehsalın cüzi də olsa, sənaye əsasları üzərində təşkili haqqında, az da olsa, məlumatlar var. Lakin bu yazılarda, ən yaxşı halda quberniyalar, bəzi hallarda isə qəzalar üzrə azsaylı faktlar və rəqəmlər verilir. Lakin bundan irəli gedilmir.

Təəssüflə qeyd etmək istərdik ki, bəhs edilən problem və dövrlə bağlı olan kifayət dərəcədə məlumatlar və hesabatlar ilk mənbə xarakterli digər nəşrlərə də rast gəlinir. Bu baxımdan həmin faktların tədqiq edilməsi, elmi dövriyyəyə gətirilməsi mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Bu həm də Rusiya və müəyyən müddət ərzində isə sovet tarixşünaslığında Şimali Azərbaycanda, neft sənayesindən başqa, digər sahələrdə geriliyin mövcudluğu, xüsusilə də qəzalarda kapitalist münasibətlərinin yaranmasının ardınca istehsalın sənaye formasına keçidin baş verməməsi haqqında yanaşma tərzini aradan qaldırmağa xidmət edən tədqiqatların və onların müəlliflərinin mövqelərini bir daha, həm də daha inamla möhkəmləndirmiş olardı.

¹ Николай Николаевич Шавров . **Описание кавказского шелководства**, Типография Канцелярии Главнокомандующего гражданской частью на Кавказе. Тифлис, 1891, с.77.

² **Описание Шекинской провинции, составленное в 1819 году по распоряжению главноуправляющего в Грузии Ермолова, генерал майором Ахвердовым и действительным статским советником Могилевский**. Тифлис, 1866, с.324.

³ «Нуха», Кавказ, 1846, №24, с.4.

Digər tərəfdən də, ayrı-ayrı yazılarda tədqiqat məqsədinin müxtəlifliyindən irəli gələrək ötəri rastlaşılan məlumatların burada birlikdə nəzərdən keçirilib təhlil olunmasından sonra, onların bölgənin sosial-iqtisadi vəziyyətində yaratdığı nəticələrin xüsusi olaraq, diqqətlə və yaxından araşdırılaraq, zəruri qənaətlərini əldə edilməsi Şəki bölgəsində bəhs edilən dövrlə bağlı bir sıra məqamları, habelə digər məsələləri müəyyən etmək istəyənlər üçün də faydalı ola bilər.

Xanabad fabriki

Təbii olaraq o dövrdə Şimali Azərbaycanın Şamaxı və digər bölgələrində ipəkçilik fabriklərinin açılmasına təşəbbüslər edilmiş, lakin Şəkidəki fabrik tipli manufakturadan fərqli olaraq, onların çoxunun ömrü qısamüddətli olmuşdu.

Hökumət məmurları müəssisənin fəaliyyətinin daha səmərəli olması məqsədi ilə bir sıra tədbirlər görür, o cümlədən xarici ölkələrdən o dövr üçün müasir hesab olunan dəzgahlar alınıb gətirilir, təcrübəli mütəxəssislər işə cəlb olunur, ən yaxşı ipəkqurdu toxumları gətirilirdi.

Xanabad manufakturasının digərlərindən üstünlükləri kifayət idi. Belə ki, yeni alınıb gətirilmiş avadanlıq və maşınlar hesabına burada istehsal edilən ipək saplar digərlərindən həm maya dəyərinin aşağı olması, həm də daha çox keyfiyyətli olması ilə fərqlənirdi.

XIX əsrin ortalarında Cənubi Qafqaza istehsalın təşkili miqyası, barama toxumunun keyfiyyəti və digər səbəblərdən asılı olaraq müxtəlif qəzalarda məhsuldarlıq göstəricisi və məhsulun ümumi miqdarı baxımından qeyri-bərabər olurdu. Əsrin ortalarında Cənubi Qafqazdakı ipəkçilik müəssisələrinin istehsal etdiyi əmtəlik ipək məhsulu ayrı-ayrı illər üzrə 24 min – 32 min pud arasında dəyişirdi. “Bu məhsulun təxminən 15 min pudu təkcə Nuxa qəzalarının payına düşürdü”.⁴ Bu fakt özü burada ipək istehsalının müəyyən dərəcədə mütəşəkkil formada təşkilinin nəticələrindən xəbər verirdi.

Şəki ipək fabriki

Cənubi Qafqazda əsrin ortalarından başlayaraq ipək məhsullarına tələbatın artması ayrı-ayrı iş adamlarının Şimali Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ipəkçilik müəssisələrinin istehsal güclərinin artırılmasına, yenilərinin açılmasına diqqətin artmasını sürətləndirirdi.

Tələbatın artması ilə əlaqədar belə iş adamlarından biri Moskvadakı ticarət firmalarının birinin sahibi Alekseyev xaricdən tələb olunan qədər ipək parça alınıb gətirilməsinin çətinlikləri səbəbindən Şəkidə yeni, daha müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş ipək fabriki açılması üçün hazırlıq işlərinə başladı.

Bəhs edilən sahibkar Cənubi Qafqazdakı ipək parça istehsalı ilə məşğul olan bölgələrin təbii xammalla təminatı, istehsal imkanları və digər şəraitlə tanış olduqdan sonra üstünlüyü məhz Şəki bölgəsinə verməsi, sonradan bu məqsədlə Qafqazda ipəkçiliyi yayan cəmiyyət rəsmiləri ilə əlaqələr yaratmasını sürətləndirdi. Bu əlaqələr və çox da çəkməyən hazırlıq işlərinin başa çatmasından sonra “1861-ci

⁴ **Обзор фабрик и заводов Закавказского края.** Сост. Гулишамбаров Степан Иосифович. Тифлис: 1894, с.306.

ildə o dövr üçün Avropada ən böyük sənaye müəssisələrindən biri sayılan Şəki ipək fabriki işə salındı”.⁵

Fəaliyyətinə ən yeni üsullarla və buxar qazanı ilə işləyən 192 dəzqahla başlayan Şəki ipək fabrikinin illik istehsal gücü ilk vaxtlar uzun 1000 puddan çox idi.

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, Şimali Azərbaycan bölgələri üzrə Yelizavetpol quberniyasının bir neçə qəzalarında dağ-mədən və şərəbçilik istehsal sahələri ilə eyni vaxtda sənaye əsasları ilə formalaşan ipəkçilikdə ən böyük və aparıcı olan bu müəssisənin ömrü o qədər də uzun olmadı. Səbəbləri nə qədər müxtəlif olsa da, son nəticə kimi bir müddət keçmiş müəssisənin öz fəaliyyətinin dayandırması, özlüyündə sənaye əsasları ilə istehsal olunan ipək parçaların həm kəmiyyət baxımından azalması, həm də Şəki bölgəsində kapitalist sənayesinin formalaşması prosesinin müəyyən dərəcədə ləngiməsi demək idi.

Bununla belə, nəticələri müxtəlif olsa da, lakin ümumilikdə bölgədə yeni ipəkçilik fabriklərinin açılmasının qarşısını ala bilməzdi.

Beləliklə, həm bəhs etdiyimiz, həm də şərhinə o qədər də lüzum görmədiyimiz səbəblərdən tək Şəki bölgəsində deyil, digər Şimali Azərbaycan qəzaları arasında kapitalist sənayesinin formalaşmasını göstərən, eyni zamanda bu istiqamətdə ilk addımlardan biri hesab olunan “Şəki ipək fabriki 3 illik fəaliyyətindən sonra 1865-ci ildə bağlandığını elan etdi”.⁶

Şəki ipək fabrikinin bağlanması sözsüz ki, müəyyən nəticələrə səbəb olmalı idi. Əvvəla, fabrikin fəaliyyətinin dayandırması 3 il arada muzzdu işçi kimi çalışan insanların, ən azı yeganə dolanışıq mənbələrindən məhrum olması demək idi. Digər tərəfdən, istehsalın daha mütərəqqi təşkil forması kimi fabriklərin açılması yox, artıq fəaliyyətdə olanların öz fəaliyyətini dayandıрмаğa məcbur olması, ən azı Şəki bölgəsində ipəkçilikdə kустar istehsal üsuluna qayıdılması, yaxud da kустar sənətkarların hələ bundan sonra bir müddət də üstün mövqeyini qoruyub saxlanması demək idi. Lakin bu hal çox davam edə bilməzdi və müvəqqəti xarakter daşıyırdı.

Yeni ipək fabriklərinin açılması

XIX əsrin 60-cı illərinin II yarısı, xüsusi ilə də sonuna yaxın Şəki bölgəsində istehsalın daha kiçik miqyasda təşkil olunduğu kiçik ipəkçilik fabriklərinin fəaliyyəti müəyyən qədər zəifləsə belə, yenə də davam etməkdə, hətta əsrin sonrakı onilliklərində sabitləşməyə və artmağa başladı.

Beləliklə, artıq fabriklər tərəfindən sıxışdırılmadan, zərərlə işləmək hallarının azaldığı şəraitdə ipəkçilik sexləri və kустar ipəkçilik hətta müəyyən qədər fərqlənməyə başladı. Bu vəziyyətin izahının digər səbəbləri arasında iri fabriklərdən fərqli olaraq kустar ipəkçilik müəssisələrində qeyri-istehsal xərclərinin az olması, mütəxəssisin rəhbərliyi, xidməti işçilərə qədər olunan artıq vəsaitin indi birbaşa istehsal prosesinin genişləndirilməsinə, yenilənməsinə imkan yaratması ilk olaraq qeyd ediləlidir.

⁵ **Указатель фабрик и заводов европейской России.** Тип. Кришбаума, Сост. П.А.Орлов. СПб, 1895, с.82.

⁶ **Обзор фабрик и заводов Закавказского края.** Сост. Гулишамбаров С. Тифлис: – 1894, с.308.

Məhz bu deyilənlərin nəzərə alınması ilə Cənubi Qafqazda, eləcə də Şimali Azərbaycanın ənənəvi ipəkçiliklə məşğul olunan qəzalarında Şəki ipək fabrikinin fəaliyyət mexanizmindəki iqtisadi baxımdan əvvəlki təcrübənin nəzərə alındığı yeni orta miqyaslı fabriklər açıldı.

Şimali Azərbaycanda K.Babayev, Q.Cəfərov digərlərinin 1870-ci ildən başlayaraq açdıqları yeni ipəkçilik fabriklərinin artıq rentabelli fəaliyyəti bütövlükdə bu sahədə müəyyən canlanmağa təkan verirdi.

XIX əsrin 70-80-ci illərində və davamı olaraq əsrin sonunda ipəkçiliyin sənaye əsasları üzərində inkişafının sonrakı mərhələsi ilk növbədə Şimali Azərbaycanda bu sahənin inkişafına daha çox imkan yarada biləcək zəruri dərəcədə xam ipəklə təmin edilməsindən çox dərəcədə asılı idi. Bu isə öz növbəsində ipək istehsalı ənənələri və təcrübəsinin daha güclü olduğu Ərəş, Şuşa, Göyçay qəzalarında, Zaqatala dairəsində, ən çox da bu sahədə daha geniş potensial imkanlara malik Şəki bölgəsində bir neçə istiqamətdə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edirdi.

Bu yerdə üzərində bir qədər ətraflı dayanmağın vacib olduğu, eyni zamanda təkcə ipəkçilikdə deyil, istehsalın digər sahələrində kapitalist sənayesinin inkişaf templərini ləngidən ümumi bir problemdən yan keçmək düzgün olmazdı. Belə ki, bəhs edilən dövrdə milli burjuaziyanın mövqelərinin əcnəbi iş adamları ilə müqayisədə xeyli dərəcədə zəifliyi, hazır məhsulun nəqliyyat vasitələri ilə daşınmasında 1883-cü ildə Bakı-Tiflis dəmir yolu çəkilməyə qədər mövcud çətinliklər, yükdaşımaların baha başa gəlməsi səbəbindən yeni ipəkçilik fabriklərinin açılmasında, bu sahənin genişlənməsində seçim zamanı üstünlük, eyni zamanda yuxarıda bəhs edilən səbəblərlə birlikdə, daha əlverişli şəraitin olduğu Gürcüstan, Şimali Qafqaz bölgələrinə verilir.

1886-cı ildə Şəkidə buxar qazanlarından istifadə edilməsi ilə işləyən 8 ipək fabriki qeydə alınmışdısa, bir ildən sonra bu rəqəm 12-yə çatmışdı. Burada sadəcə rəqəm artımı bazara çıxarılan hazır ipək parçanın artması ilə məhdudlaşmayaraq, digər sosial yeniliklərdən də xəbər verirdi. Belə ki, “1886-cı ildə 8 ipək fabrikindən yalnız 2-si milli burjuaziyanın təmsilçilərinə, qalanları xristian etiqadlı sahibkarlara aid idisə, bir ildən sonra baş vermiş dəyişikliklərdən sonra milli burjuaziya təmsilçilərinə məxsus olan ipəkçilik fabriklərinin sayı 4 olmuş, ikincilərə məxsus olanların sayı dəyişməz qalmışdı”.⁷

Burada belə bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, müqayisəni təkcə Şəki bölgəsi ilə məhdudlaşdırmayaraq Şimali Azərbaycandakı digər ipəkçiliklə məşğul olunan fabrik sahiblərinin milli mənsubiyyətini nəzərdən keçirsək, onda bir qədər fərqli mənzərənin şahidi oluruq. Müqayisə üçün qeyd edək ki, “1888-ci ildə ipəkçilik fabriklərinin sayı baxımından Şəki bölgəsindən heç də geri qalmayan Qarabağ bölgəsində fəaliyyətdə olan 18 ipəkçilik fabrikinin əksəriyyəti qeyri – müsəlman burjuaziya nümayəndələrinin mülkiyyətində idi”.⁸

⁷ **Обзор фабрик и заводов Закавказского края.** Сост. Гулишамбаров С. Тифлис: 1894, с.320.

⁸ **A.g.k.,** s.320.

Sənaye ipəkçiliyi əsasları üzərində öz işini quran ipək fabriklərinin üstünlükləri də çox idi. Fabrik daxilində baramaaçma, qurutma, təmizləmə, sap əyirmə, sap yığma və digər şöbələrin fəaliyyət göstərməsi istehsal prosesinin ahəngdar davam etməsini, məhsulun optimal şəkildə sortlaşdırılmasını, habelə köhnə, ənənəvi qaydalarla işləyən fabriklərin xaotik formada icra etdiyi prosesləri indi xeyli asanlaşdırırdı.

Şimali Azərbaycanın ipəkçiliklə əməli məşğul olunan bölgələrində ipək fabriklərinin sayı, onlardakı buxar qazanlarının, toxucu dəzgahlarının, fəhlələrin sayı və digər göstəriciləri nəzərdən keçirilməsi bizə Şəki bölgəsində kapitalist sənayesinin əsrin sonuna doğru formalaşması prosesinin başa çatması barədə müəyyən fikirlər söyləməyə, bəzi müqayisələr aparmağa və qənaətlər bildirməyə imkan verir.

Belə ki, bir-birindən fərqli mənbələrin məlumatlarının müqayisə edilməsi və dəqiqləşdirilməsindən sonra aydın olmuşdu ki, bəhs edilən dövrdə ipək istehsalı ilə daha çox Şəki bölgəsi, Şuşa, Cəbrayıl, Naxçıvan, Göyçay qəzalarında məşğul olunmuşdur. “Şəki şəhərində, Vartaşen kəndi və şəhərə bitişik ərazi ilə bir yerdə 26, Şuşa qəzasında şəhərlə birlikdə 16, Cəbrayıl qəzasında 2, Naxçıvan qəzasında 2, Zaqatala dairəsində 2 ipəkçilik fabriki fəaliyyətdə idi”.⁹

Rəqəmlərdən görüldüyü kimi, Şəki şəhəri və ətraf ərazisi ilə birlikdə 26 ipəkçilik fabrikinin sayı, Göyçay qəzası istisna olmaqla, yerdə qalan bütün qəzaların birlikdə göstəricisindən çox olmuşdur. Bu məsələnin kəmiyyət tərəfidir. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, Şəki bölgəsindəki ipəkçilik fabriklərinin istehsal gücü digər bölgələrinin eyni göstəriciləri ilə müqayisədə daha yüksək idi.

Hələlik Şəki bölgəsindəki ipəkçilik fabriklərinin bəzi göstəricilərindən bəhs etməzdən əvvəl qeyd edək ki, bir qədər yuxarıda hesablamalar apardığımız “48 ipəkçilik müəssisəsində 2300-ə yaxın fəhlənin çalışdığı (bunlardan 1038 kişi, 1200-ü qadın olmaqla) da məlum olmuşdur”.¹⁰

Bu sayın yarından çox hissəsinin, bəlkə də 1/3-nün Şəki bölgəsindəki fabriklərə aid olması heç bir şübhə doğurmur. Bir qədər sonra bölgə üzrə konkret adları qeyd edilən iş adamlarına məxsus ipək fabriklərindəki göstəricilərin təhlili bu fikirlərimizi təsdiq edəcək.

Rəqəmlərin təhlilindən görüldüyü kimi, fəhlələrin sayının daha çox olduğu ipək fabriklərinin göstəricisi baxımdan Şəki bölgəsi daha üstün olmuşdur. Bölgədəki 26 fabrikdən 5-də fəhlələrin sayı 60-dan çox olmuş, M.Gəncinsevin 1879-cu ildə açmış olduğu fabrikdə isə 200-ə yaxın fəhlənin çalışdığı qeydə alınmışdı.

XIX əsrin 30 ilində “bölgədə ipəkçilik fabriklərinin sayının 115-ə çatması artıq bu istehsal sahəsinin tək bölgədə deyil, həm də kapitalist sənayesinin formalaş-

⁹ A.g.k., s.320.

¹⁰ Описание Шекинской провинции, составленное в 1819 году по распоряжению главноуправляющего в Грузии Ермолова, генерал майором Ахвердовым и действительным статским советником Могилевский. Тифлис, 1866, с.324.

masındakı mühüm rolundan Şimali Azərbaycanın iqtisadiyyatındakı üstün mövqelərindən xəbər verirdi".¹¹

Bu o qədər də kiçik deyil. Belə ki, "Rusiyanın 5 mərkəzi quberniyası üzrə ipəkçilik fabriklərinin sayının cəmi 192, onlardakı dəzgahların sayının 10724 olduğunu nəzərə alsaq, bu qənaətimiz bir daha təsdiqini tapar".¹²

Bir cəhəti də qeyd edək ki, Şəki bölgəsindəki ipək fabriklərinin təsisçiləri ilk vaxtlar daha çox xristian etiqadlı, yəni qeyri-milli sahibkarlar idisə, onların get-gedə çox milli burjuaziyanın nümayəndələri bu gəlirli sahəyə öz diqqətlərini artırmaqda idilər.

Hacıkərim Baba oğlu, Məhəmməd İbrahim Əkbər oğlu, Qulu Kərbəlayı Məmmədcəfər oğlu, Məşədi Fətulla Niftalı oğlu, Hacı Abdulla Həşim oğlu, Həşim Hacı Abdulla oğlu, İlyas Əzim oğlu və digərləri bəhs etdiyimiz mənbədə göstərilən siyahıda Şəki bölgəsindəki yeni fabriklərinin təsisçilərinin sırasında ilk yerdə idilər. Onlara məxsus ipək fabriklərinin fəhlələri, toxucu dəzgahların sayı, hazır ipək parça məhsullarının miqdarı irəlidə olanlarla müqayisədə o qədər də geri qalmamışdılar.

Nəticə

Apardığımız təhlillərdən məlum oldu ki, Şəki bölgəsində ipəkçilik sənaye sahəsinin formalaşması prosesi bir sıra məqamlar baxımından nəinki bölgəni, habelə ümumi ölkə üzrə müvafiq göstəriciləri qabaqlamışdır. Aydın oldu ki, ipəkçilik sahəsi həm bölgələr üzrə, həm də sənayenin müxtəlif sahələrindəki eyni vəziyyət baxımından digər sahələri qabaqlamışdır. Kapitalist sənaye istehsalına xas cəhətlər məhz Şəki bölgəsində, xüsusi ilə ipəkçilikdə istehsalın əvvəlki manufaktura pillələrindəki ənənələrə əsaslanaraq yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

XIX əsrin II yarısında Şimali Azərbaycan qəzalarında kapitalist sənayesinin formalaşması nəticəsində sənaye mərkəzləri sırasında ipək sənayesinin aparıcı rol oynaması Şəki şəhəri və xüsusi ilə də bölgənin simasını tamamilə dəyişmiş oldu.

Məhz ipəkçilik sənaye istehsal sahəsinin nəticəsi olaraq bölgə yeni sosial-iqtisadi münasibətlərin formalaşması baxımından da diyarda ilk sıralarda idi.

Bu məqalədə tədqiq edilmiş məsələlərin, əldə edilmiş qənaət və ümumiləşmələrin bu istiqamətdə gələcək araşdırmalara səbəb olacağı şübhəsizdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. Георгий Павлович Заплетин, Гюльнара Хасай кызы Ширин-заде. **Русские в истории Азербайджана**. Баку, Qanun, 2008, 368 с.
2. «Нуха», Кавказ, 1846, №24, с.4.
3. **Описание Шекинской провинции, составленное в 1819 году по распоряжению главноуправляющего в Грузии Ермолова, генерал**

¹¹ **Обзор фабрик и заводов Закавказского края**. Сост. Гулишамбаров С. Тифлис: 1894, с.309.

¹² Алисохбат Сумбатзаде. **Промышленность Азербайджана в XIX в.** Изд-во АН Азербайджанской ССР, Баку: 1964, 501 с.

- майором Ахвердовым и действительным статским советником Могилевский.** Тифлис, 1866, с.324.
4. **Обзор фабрик и заводов Закавказского края.** Сост. Гулишамбаров С. Тифлис, 1894, 415 с.
 5. Алисохбат Сумбатзаде. **Промышленность Азербайджана в XIX в.** Изд-во АН Азербайджанской ССР. Баку, 1964, 501 с.
 6. **Указатель фабрик и заводов европейской России. Тип. Кришбаума, Сост. П.А.Орлов.** СПб, 1895, 265 с.
 7. Николай Николаевич Шавров. **Описание кавказского шелководства,** Типография Канцелярии Главнокомандующего гражданской частью на Кавказе. Тифлис, 1891, 320 с.

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT THE
AUTHOR

Məmmədov Anar Amil oğlu – Sumqayıt Dövlət Universitetinin Azərbaycan, Bakı.	Mammadov Anar Amil – candidate for a degree, Sumgait State University. Azerbaijan, Baku.
---	--